

Un perete posterior de *aedicula* funerară descoperit la Șieu-Odorhei (jud. Bistrița-Năsăud)

Radu ZĂGREANU

Cuvinte cheie: Dacia Porolissensis, monument funerar, *aedicula*, *villa rustica*.

Keywords: Dacia Porolissensis, funerary monument, *aedicule*, *villa rustica*.

Lumea rurală romană din provincia Dacia Porolissensis este una destul de puțin cunoscută și cercetată. Marea majoritate a descoperirilor s-au făcut accidental, puține situri de tipul *villa rustica*, fiind cercetate sistematic¹. Odată cu sedenterizarea noilor coloniști aduși în provincie în jurul orașelor și castrului militar sau de-a lungul principalelor rute de circulației ale provinciei, apar o serie de proprietăți și locuințe private. Aceste ferme agricole sunt cunoscute în literatura de specialitate sub numele de *villa rustica*. În bibliografia arheologică a Daciei sunt semnalate peste 100 de astfel de presupuse *villa rustica*², fără însă a fi fost cercetate măcar sumar toate dintre ele. Dacă în zona centrelor orașenești cum este Napoca acestea sunt mai numeroase, în zona castrului situate pe limes asemenea cazuri sunt extrem de rare. Acest fapt poate corespunde și unei realități, dar se poate datora și lacunelor de cercetare actuală. Cele mai multe dintre *villae*-le (sigure sau posibile) mari și mai prospere au fost cercetate sau numai identificate în teritoriul coloniilor, până acum. Dintre colonii doar pentru Potaissa, documentația este mai săracă, la fel și pentru teritoriul municipiului Porolissum (poate datorită faptului că teritoriul era rezervat pentru unitatea militară)³. Zona nord-estică a provinciei Daciei Porolissensis este destul de săracă în descoperiri de epocă romană în teritoriile din apropierea castrului. La fel este și cazul arealului aflat în subordonarea trupei *ala I Tungrorum Frontoniana* de la *Arcobadara* (Ilișua). Așezarea dezvoltată în jurul castrului, cuprindea un teritoriu redus ca areal⁴, fiind concentrată pe un spațiu nu cu mult mai mare decât spațiul castrului, având un caracter semiurban. Cu certitudine nevoile și cererile trupei cantonate aici nu putea fi satisfăcute doar de această așezare, așa că existența unor ferme agricole în zonă ni se pare destul de firească. Cantitățile calculate ca volum⁵ pentru satisfacerea nevoilor zilnice de alimente, produse obținute doar parțial din activitatea proprie, alături de cele necesare furajării cailor, trebuie să fi fost procurate din mediul civil aflat în imediata apropiere.

Localitatea Șieu-Odorhei⁶ (Pl. I. Fig.1) este situată în bazinul inferior al râului Șieu, înainte de vărsarea sa în Someșul Mare. Terasa majoră, joasă, din stânga râului a constituit, prin solul său bogat și comunicarea ușoară, un perimetru favorabil habitatului. Cele mai timpurii vestigii au fost semnalate pe terasa înaltă de la nord-vest de sat de pe suprafața căreia au fost recoltate fragmente ceramice eneolitice și din bronzul timpuriu. Pe aceeași terasă, la sud de acest punct (Pl. II, fig. 3), în anul 1982 a fost descoperit un tezaur monetar format din 214 monede: 97 tetradrahme emise de provincia *Macedonia Prima*, 91 tetradrahme ale orașului *Thasos*, 4

1 Gudea 2008, p. 115 (Cluj-Napoca-Tarcea), p. 115 (Chinteni), p. 116 (Ciumăfaia), p. 116 (Gârbău).

2 Popa 2009, p. 39.

3 Maniu 2004, p. 2.

4 Protase, Gaiu, Marinescu, 1997, p. 75.

5 Gudea 2005, p. 185-197.

6 Informațiile privind descoperirile arheologice din zonă ne-au fost puse la dispoziție de către cercetătorul Corneliu Gaiu, căruia îi mulțumesc cu această ocazie.

Radu ZĂGREANU

Muzeul Carpaților Răsăriteni Sfântu Gheorghe
e-mail: raduzagreanu@yahoo.com

drahme bătute la *Apollonia* și alte 15 ale orașului *Dyrrhachium*, la care se alătură 7 stateri, emisiuni din aur ale celților din zona Boemiei⁷. O întinsă așezare, cu nivele de locuire din mai multe epoci, a fost evidențiată în urma cercetărilor arheologice efectuate în partea de hotar Somoștau⁸ de la nord de localitate (Pl. II, fig. 3), pe terasa joasă formată în bucla Șieului în dreptul localității Șintereag, fiind evidențiat un nivel de locuire din epoca bronzului cu materiale caracteristice culturii Wietenberg și Noua. S-au înregistrat și complexe din epoca migrațiilor (sec. V-VI) și medievale timpurii (sec. VIII – IX).

În vatra satului, între biserica reformată și clădirea școlii din localitate, terasa se înalță puțin în raport cu terenul din jur, nefiind exclus caracterul său antropocentric mai ales că atât la edificarea școlii cât și alte lucrări edilitare au scos la suprafață numeroase vestigii arheologice, cele mai concludente de epocă romană (Pl. II, fig. 3). Sunt amintite, în afară de artefacte, fundații de ziduri prinse cu mortar⁹, care ar conduce spre ideea unei stațiuni ce ar depăși statutul de simplă așezare rurală. Materialul arheologic, variat și bogat, format din ceramică romană provincială, *terra sigillata*, unelte și piese de podoabă¹⁰, întărește o astfel de ipoteză. Repertoriul formelor ceramice este alcătuit din vase cărămizii și cenușii din pastă fină: dolia, oale, căni, ulcioare, străchini, castroane, farfurii, patere, capace; oale din pastă nisipoasă neagră sau vineție. Sunt prezente și vase de factură locală, lucrate cu mâna: borcane și cești. În vecinătatea acestui punct, la sud-vest de căminul cultural, alături de ceramică romană provincială se află vase din ceramică cenușie (oale, străchini, Krausengefasse) postaugustină. Aceleași perioade îi aparțin și o serie de fragmente ceramice aflate în colecția locală din punctele „În Lăsuți” și „Coasta”.

În epoca romană pe aici trecea drumul roman (Pl. II, fig. 3), care făcea legătura dintre castrul de la Ilișua și castrul roman de la Orheiul Bistriței. Cercetătorul clujean F. Fodorean identifică următorul traseu al acestuia în această zonă: după ce traversează Someșul în zona Beclean acesta urmărește un aliniament lung de 8,7 km până la vest de localitatea Șintereag, unde își schimbă din nou direcția și după ce mai parcurge 3,5 km atinge hotarul comunei Șieu-Odorhei¹¹; de aici el coboară în continuare pe direcția sud, tot pe partea stângă a văii Șieului și trece prin localitățile Coasta și Șirioara și ajunge la Chiraleș¹².

În zona de confluență dintre Someșul Mare și râul Șieu, mai avem atestate puncte cu descoperiri de epocă romană (Pl. II, fig. 2). Astfel: la Beclean - în partea vestică a orașului, în punctul denumit „Șesul Becleanului”, în momentul săpării fundațiilor pentru ridicare viitoare a ferme avicole au apărut numeroase vestigii printre care și ceramică de epocă romană¹³; la Săsarm - în urma unor cercetări de teren făcute de St. Ferenczi acesta consideră că pe malul drept al râului Someș, față în față cu confluența acestuia cu Șieu se află un *castellum* roman¹⁴; La Nimigea de Jos - în jurul grajdurilor fostului CAP se află o întinsă așezare rurală depistată în 1987 de C. Gaiu, de unde provine ceramică roșie, cenușie și zgrunțuroasă¹⁵; la Șintereag - pe terasa aflată în partea de est a comunei „La Cimitir” au fost identificate resturi ceramice de epocă romană, printre care și un vas în stare perfectă de conservare¹⁶; la Șieu-Sfântu - Ferenczi a identificat în punctul „La Râpă” în 1974 fragmente ceramice de epocă romană¹⁷; la Cristur- Șieu - în punctul „La Baie” pe o terasă relativ joasă au fost identificate în urma unei periegeze vestigii aparținând mai multor epoci printre care și epocii romane¹⁸; la Bretea din cercetările de suprafață efectuate de Lușcan Marțian au fost identificate trei posibile așezări romane: prima în punctul „În pruni” de unde au fost recuperate fragmente ceramice roșcat-gălbui și cenușiu albicioase¹⁹; a

7 Preda, Marinescu 1987, p. 19.

8 CCA 1995, nr. 187; G. Rădulescu 1995, p. 165 – 173.

9 Dănilă 1989, p. 243-244, nr. 8.

10 Marinescu 1989, p. 25-26 și PL. XXVII - XXXIV.

11 Fodorean 2006, p. 209.

12 *Ibidem*.

13 Dănilă 1989, p. 18, nr. 5.

14 Ferenczi 1976, p. 117-118.

15 Marinescu 1989, p. 20 și PL. XXI/ 6-12.

16 Dănilă 1989, p. 243, nr. 6.

17 Marinescu 1989, p. 26.

18 Dănilă 1989, p. 81, nr. 3.

19 Marinescu 1989, p. 9, PL. VI/4 și VI/5.

două în punctul „Poieni” fragmente ceramice roșii și cenușii²⁰; al treilea punct „Fântâna Jugastrului”, de unde provin fragmente ceramice roșii și cenușii²¹; la Coasta – în vatra satului în jurul casei locuitorului Poenar Iacob, se află o așezare rurală de pe suprafața căreia Lucșan Marțian a cules ceramică de factură romană²²; la Șieu-Măgheruș - la ieșirea din comună, lângă fostele clădiri CAP. au fost identificate urme arheologice aparținând epocii romane²³; la Chiraleș – în punctul „Pe Deal” a fost identificată în 1962 urmele unei așezări rurale, de unde provine un castron roșcat lucrat la roată, tot pe teritoriul satului în 1898 a fost descoperită o urnă funerară cu un denar de la Vespasian²⁴; la Arcalia – sunt amintite descoperirea a două placi de bronz aurit, atribuite epocii romane cu reprezentări pe una din ele, o scenă de luptă între un călăreț roman și un barbar, iar pe cealaltă un barbar cu scut și sabie²⁵; la Țigău – din punctul „Fișcauă” au fost semnalate fragmente ceramice roșii și cenușii de factură romană²⁶; la Tăure – la intrarea în sat în punctul „Fața stânii” se află o așezare rurală de epocă romană târzie (sec. III-IV p. Chr.) depistată în 1987 de C. Gaiu²⁷; la Târbuiu – la intrarea în sat se află o ridicătură de pământ de formă ovală numită „Capella”, din jurul căreia au fost adunate fragmente ceramice de epocă romană²⁸, iar la jumătatea distanței dintre Târbuiu și Blăjenii de Sus, în dreapta drumului se află o mică așezare rurală depistată în 1989²⁹, în urma unor cercetări de suprafață.

Descoperirea acestui monument sculptural de epocă romană în această parte a provinciei este oarecum surprinzătoare. Monumentul³⁰ a fost scos la suprafață cu prilejul unor lucrări de scarificare a terenului în anul 1986 în partea de hotar Somoștauă, amintită mai sus, fiind recuperat prin grija regretatului pasionat Lușcan Marțian, inițiatorul unei valoroase colecții muzeale, adăpostite în localul primăriei din localitate. Punctul de unde provine descoperirea este în imediata apropiere a cursului râului Șieu, care are un parcurs meandric în acea zonă, formând mai multe bucle și cursuri secundare, acoperite de vegetație. Actualmente este o zonă aluvionară, propice lucrărilor agricole, dar expusă inundațiilor. Din păcate nu cunoaștem date concrete privind momentul descoperii monumentului și dacă împreună cu acesta au fost sesizate și alte urme arheologice sau structuri în cadrul aceluiași perimetru. Din informațiile culese local, piesa a apărut într-o zonă situată la extremitatea sudică a sitului arheologic, cunoscut din acest areal.

Monumentul este un perete posterior, al unei construcții funerare de tip *aedicula* „în antis”, cu imaginea defuncților în altorelief (Pl.III, fig. 5). Materialul din care a fost sculptat este tuf vulcanic de Dej, de bună calitate, acest fiind ușor de procurat, dat fiind multitudinea carierelor de piatră locale, ce au activat de la lungul timpului, pe văile afluenților Someșului Mare. Faptul că în apropierea castrului de la Ilișua, existau o serie de cariere de piatră, ușor de exploatat și care au activat până în sec. al XX-lea, ne face să bănuim a fi posibil ca și monumentul acesta să fi fost realizat din piatră locală, ulterior el fiind transportat la comanditar. Starea de conservare a peretelui de edicola este destul de modestă, monumentul fiind deteriorat puternic în momentul descoperirii. A fost despicat în 8 bucăți. Dintre aceste două sunt mai bine păstrate, este vorba de corpul celor doi defuncți. Totuși fragmentele au fost recoltate cu grijă, astfel încât monumentul în starea lui actuală poate fi întregit destul de bine. Din păcate partea superioară, cea care cuprindea capul personajelor, nu a fost recuperată sau e posibil ca chipurile celor doi să fi fost retezate încă din antichitate. Din bucățile păstrate am putut reconstitui corpul inșilor, doar până la nivelul gâtului. La fel partea inferioară, ce prezenta picioarele celor reprezentați, s-a păstrat doar în zona personajului feminin din partea stângă. Senzația noastră

20 *Ibidem*. PL. VI/6 și VI/7.

21 *Ibidem*. PL. VI/8,9 și VI/10.

22 *Ibidem*. p. 12, PL. IX/1-5.

23 Dănilă 1989, p. 239-240, nr. 6.

24 Marinescu 1989, p. 11.

25 *Ibidem*. p. 6.

26 *Ibidem*. p. 27.

27 *Ibidem*.

28 Dănilă 1989, p. 260, nr. 2.

29 *Ibidem*. p. 26-27 și PL. XXXIV/5-7.

30 Despre existența acestui monument am aflat inițial de la inimosul profesor de istorie din localitate, Pop Ioan, căruia doresc să-i mulțumesc pentru sfaturile și ajutorul acordat în identificarea principalelor puncte cu descoperiri arheologice de pe teritoriul comunei. Ulterior, împreună cu cercetătorul bistrițean, Corneliu Gaiu ne-am deplasat în localitate unde am fotografiat, măsurat și descris monumentul, punând bazele studiului actual.

este că utilajul mecanic a lovit unul dintre capetele peretelui, cel mai probabil partea superioară cu figurile defuncților, deteriorând iremediabil această parte. Mai trebuie să ținem cont și de faptul că piesa a fost scoasă din pământ fără supraveghere specializată și foarte probabil bucăți din zona inferioară să fi rămas pe loc. Dimensiunile actuale ale peretelui sunt de 90 x 60 x 17 cm. Personajul feminin are înălțimea până la nivelul umerilor de 26 cm și adâncimea de 0,5 cm, cel masculin tot până la nivelul umerilor are 60 cm, iar la nivelul mâinii adâncimea de 5 cm. Aceștia își sprijineau picioarele pe o plintă înaltă de 13 cm. Piesa este ruptă doar în partea superioară a figurilor personajelor.

Redarea personajelor s-a făcut în altorelief, foarte aproape de dimensiuni naturale, spatele piesei este aplatizat. Relieful înfățișează în partea din stânga o femeie îmbrăcată într-un *chiton*, peste care poartă un *himation* care îi acoperă picioarele. Unul dintre faldurile *himation*-ului este adus de pe umărul drept pe cel stâng prin față și este ținut cu mâna dreaptă. Faldul neobișnuit de larg al *himation*ului prezintă ca analogie o statuie cu loc de descoperire necunoscut din Dacia, un monument cu aspect rudimentar, considerată a proveni din cimitirul unei *villa rustica* din su-estul Transilvaniei³¹. Pe piept, cutele *chiton*-ului sunt redată vertical. Poziția mâinii corespunde tipului consacrat pe astfel de monumente din Dacia. Celalalt fald atârână în partea stângă de-a lungul corpului și era ținut cu mâna stângă, care nu se mai păstrează. Faldurile sunt dispuse concentric și paralele, cad rigid, traseul lor fiind sugerat prin incizii nu foarte adânci. Meșterul încearcă astfel să redea senzația de volum a îmbrăcămintei. Acesta încearcă să păstreze pe cât posibil corectitudinea poziției, însă cunoștințele sale sunt limitate, anatomia femeii nu transpare de sub drapaj. Brațul este subțiat pentru a încăpea în limitele dimensionale ale peretelui, cotul sculptat în unghi drept, mână cu palma exagerată, degetele supraproportionate, subțiri și lungi. Modul de redare a acestora este asemănător cu cel al reprezentării feminine de pe un perete posterior ce provine de la Potaissa³². Contrastează evident dimensiunile palmei personajului față de restul mâinii. În zona inferioară i se distinge vârful piciorului drept, ce iese pe un sfert de sub faldurile îmbrăcăminții. Meșterul lapidic pare a încerca a reda o reprezentare de tip „palliată” după cum îi erau dispuse membrele. La nivelul gâtului se observă un decupaj adânc, făcut credem noi ulterior, când figura a fost înlăturată, posibil intenționat. Personajul masculin este situat în partea dreaptă, păstrat mult mai prost. Este însă mai lat decât personajul feminin. Îi lipsește atât partea superioară, de la nivelul umerilor, cât și partea inferioară, de la nivelul gambelor. Acesta este îmbrăcat într-o togă redată rudimentar, imitând varianta 1 subvarianta C³³. Mâna dreaptă iese de sub tunica și pare a ține un obiect neidentificabil. Mâna este la fel, grosolan și rigid redată, ca și cea a personajului feminin. Se remarcă aceeași nepricepere în tratarea anumitor părți anatomice care o întâlnim și pe un perete posterior asemănător, descoperit la Dragu³⁴ (jud. Sălaj). De pe umărul stâng veșmântul coboară într-un *umbo*, răsfrânt în formă de S, marcat prin incizii adânci și ceva mai îngrijit sculptate, ce dau senzația de volum față de celelalte părți ale togii. Cutele sunt redată rar, prin simple șanțuri semi-adâncite, paralele, astfel încât întregul drapaj are un caracter convențional. *Balteus*-ul este orizontal, deteriorat în momentul descoperirii. *Sinus*-ul este redat amplu, până sub genunchi, ca o răsucitură asemănătoare *balteus*-ului, marcat sub forma unui pliu mai adânc. Zona unde trebuia să fie marcată *lacinia* este distrusă, însă în partea superioară aceasta pare a fi prezentă. Se remarcă faptul că degetul mic și cel inelar sunt mai scurte, față de degetul mijlociu și arătător, creând senzația că acesta ține un obiect în mână, din păcate neidentificabil. Acest mod de redare a degetelor mâinii este identic cu cel de pe un monument în formă de pilastru descoperit la Ilișua³⁵. În mâna stângă, având degetele redată, ține un *volumen* ce se observă clar. Acesta a fost interpretat ca fiind un simbol al ocupațiilor intelectuale, apărând reprezentat în special în cadrul acestor scene de familie, S. Chiș remarca faptul că *volumen*-ul și *theca calamaria* sunt atributele părinților, iar condeiele și gențile de școală sunt atributele copiilor, iar de obicei un singur personaj poartă aceste simboluri³⁶. În Dacia *volumen*-ul apare reprezentat pe circa 19 monumente, majoritatea pereți de aedica. Simbolurile ocupațiilor intelectuale au o dublă funcție: să transmită posterității o anumită imagine a defunctului ca intelectual și să arate astfel că defunctul a fost slujitor al Muzelor, patroanele ocupațiilor intelectuale, de la care speră că îi

31 Diaconescu 2005, Vol. II, p. 130., nr. 37, PL. XLVI, 4.

32 Floca, W. Wolski 1973, p. 16, nr. 36, fig. 48.

33 după clasificarea lui A. Diaconescu vol. I, p. 110.

34 M. Balaci-Crânguș, Matei 2008 p. 149-150, planșa 1.

35 Protase 1961, p. 127-134, fig. 1 a-c.

36 Chiș 2004, p. 182.

vor asigura nemurirea în lumea de dincolo ca răsplată a efortului depus în slujba lor³⁷. Atitudinea bărbatului trebuie să fi fost una solemnă. Lapidul a încercat să imite modul de redare a unui togat, lipsindu-i însă naturalețea și neînțelegând clar organicitatea tuturor elementelor vestimentului. Faldurile sunt puțin adâncite, având mai mult un rol decorativ, nereușind să redea materialitatea draperiei. Totuși dacă luăm în considerare mediul profund provincial în care el activează, reușește să producă un monument onorabil, pentru standardele atelierelor din jur.

Aediculele, mici construcții cu trei pereți, deschise în față și cu acoperiș în formă de boltă sau în două ape, fără să fie descoperiri intacte, constituie un tip de monument funerar extrem de răspândit în Dacia Porolissensis. Nu avem păstrat din păcate nici un monument întregibil, dar există foarte multe fragmente de acest tip: pereți posteriori, pereți laterali, acoperiș. Pereții de aedicule se aseamănă mult cu stelele ca formă, dar se deosebesc de acestea doar prin banda verticală neornamentată pe care o au la una din margini. Literatura istorică românească beneficiază de un remarcabil studiu dedicat ediculei de O. Floca și Wanda Wolski³⁸. Lucrarea cuprinde un amplu repertoriu de 94 de piese, bine întocmit, cu un amplu comentariu asupra caracteristicilor arhitectonice, asupra decorației figurate (atribute, accesorii, îmbrăcăminte, simboluri etc.). Pornind de la convingerea că analogiile panonice pentru ediculele din Dacia sunt prea timpurii³⁹, autorii postulează calea răsăriteană de pătrundere a acestui tip de monument, datorită, spun ei, rolului tot mai important al elementelor greco-orientale în epocă. Fără a aduce contraargumente tezei influențelor occidentale asupra Daciei, susținută de o serie de autori, se emite ipoteza originii aediculei dacice din mausoleele siriene, nesustținând însă aceste afirmații cu aparatul critic necesar⁴⁰. Problema este reluată de către L. Țeposu-Marinescu⁴¹ care reușește să ofere argumente solide privind un raport just între influențele orientale și occidentale. D. Isac⁴² își exprimă reținerile față de legătura dintre aediculă și elementele orientale și menționează că poarta de pătrundere pentru acest monument au fost Porolissum și chiar Micia. Mariana Crânguș crede că aedicula funerară este prezentă în Dacia, deoarece coloniștii veniți aici provin din spațiul norico-panonic, iar comunitățile de civili sunt completate de trupe care au fost recrutate din același spațiu geografic. Meșterii fie ei itineranți sau locali au realizat construcții funerare la comandă de tip aedicula. În lumina acestor două luări de poziție, putem considera analogiile panonice ale ediculelelor dacice drept juste, și în ultimă instanță proveniența lor vestică, întrucât această cale a fost clar exprimată pentru Pannonia⁴³. Cât privește răspândirea aediculei în Dacia se impune constatarea că în timp ce ea lipsește în Dacia Inferior, este însă foarte abundentă în Dacia Porolissensis, de unde posedăm în jur de 50 de fragmente fapt care probează o concentrare a ediculelor în partea de nord a Transilvaniei antice. Restul pieselor din Dacia provin din Tibiscum, Micia, Germisara, Apulum, Aiud precum și din 3 localități din estul provinciei: Critești, Șeica-Mică, Sărățeni.

Așa numita *aedicula in antis* fără coloane, este cea care marchează începutul arhitecturii funerare ediculare în peninsula Italică, dar datorită simplității sale este și cel care se aseamănă cel mai mult cu tipul de aedicula „provincial” simplificat, existent și în *Dacia*. După părerea lui Al. Diaconescu, *aediculele* provinciale își au originea în tipul acesta de monument⁴⁴. În *Dacia* cele mai multe descoperiri indică prezența monumentului de tip *aedicula in antis* fără coloane, atestat și prin descoperirea unui monument integral (doar soclul lipsește) la Micia în secolul al XIX-lea⁴⁵, în timp ce existența *aediculei de formă clasică* cu perete posterior și coloane este presupusă, doar prin descoperiri de diferite fragmente de posibile subansambluri⁴⁶. Răspândirea aediculelor de tip *in antis* fără coloane în *Dacia*, face parte dintr-un fenomen mai larg care are ca numitor comun elementul militar, și care se desfășoară relativ unitar în spațiul provinciilor Dacia, Pannonia, Noricum și Raetia. Urmărind

37 *Ibidem*. p. 183.

38 Floca, W. Wolski 1973, 3, p. 4-50.

39 *Ibidem*. p. 31.

40 *Ibidem*. p. 42-47.

41 L. Țeposu-Marinescu 1974, 3, p. 417-425.

42 Isac 1974, p. 68, n. 26.

43 G. Erdély 1961, 2, p. 185.

44 Diaconescu 2005, p. 307.

45 C. Ciongradi 2007, p. 73-74.

46 *Ibidem*.

aria de răspândire a acestor monumente în Noricum, G. Kremer a observat că ele se concentrează în partea de nord a provinciei în mare parte de-a lungul sistemului defensiv desfășurat pe valea Dunării, în timp ce aediculele cu prostil se găsesc în zona de sud în marile centre urbane ale provinciei: *Celeia*, *Virunum*, *Flavia Solva*⁴⁷. Autoarea reușește să determine astfel faptul că partea de sud a provinciei *Noricum*, respectiv marile centre civile, se află sub influența Italiei de nord în materie de artă funerară, în timp ce zona de nord, puternic militarizată, interacționează cu teritoriile similare ale provinciilor vecine de la est și vest. Astfel, acest tip de monument funerar este specific și mediului cazon din *Dacia*, el fiind preferat mai ales de către pătura militară. Același lucru este sesizabil și în *Dacia Porolissensis*, unde la Napoca numărul unor astfel de piese este destul de nesemnificativ.

Studiul tipologic al *aediculelor in antis* datorită stării fragmentare de păstrare ale acestora, vizează separat diferitele subansamble ale monumentului: acoperișurile, pereții laterali și cei posteriori. Tipologia elaborată pe baza descoperirilor de fragmente de *aediculae* din *Dacia*⁴⁸, este în consecință centrată pe analiza acoperișurilor și mai ales a pereților laterali, cei posteriori fiind considerați uniformi sub aspect tipologic. Aceștia din urmă se deosebesc de pereții laterali prin lipsa chenarului care încadrează reliefurile, acesta fiind înlocuit de o bordură, care imitând probabil un postament, se află sub relief⁴⁹. Pentru monumentul de la Șieu-Odorheiu, cum se prezentau celelalte elemente componente ale construcției, doar putem specula. Deși starea de conservare este precară, putem afirma cu certitudine caracterul de altorelief al reprezentării. Dimensiunile (întregite) egale cu peretele posterior al aediculei întregi de la Micia, atestă faptul că avem de a face cu un perete dintr-o aedicula simplă cu trei pereți legați între ei cu crampoane și având deasupra un acoperiș. Pentru a putea fi inclus într-o aedicula de mari dimensiuni ar fi normal că reprezentarea să cuprindă mai multe registre iar peretele să fie unul mult mai mare. În ceea ce privește acoperișul, ele putea fi boltit de tipul frontoanelor siriene, sau în două ape cu fronton triunghiular. Bazându-ne pe singura analogie întreagă păstrată din provincie, un acoperiș ce provine de la Gilău⁵⁰, înclinăm pentru prima variantă de acoperiș. După tipurile de acoperișuri cunoscute în *Dacia* am propus două posibile reconstituiri (Pl. III fig. 6 a, b). Pereții laterali puteau fi, fie tipul profilat, căruia îi aparțin pereții cu canturile decorate prin simple profilaturi, fie tipul arhitectonic, cu canturile pereților decorate cu semicoloane. Aceștia puteau prezenta fie relief pe ambele laturi cu unul sau mai multe registre sau cu relief doar pe latura interioară, la fel cu unul sau mai multe registre.

În bibliografie o serie de pereții de acest tip au fost înglobați ca piese de sine stătătoare, făcând parte dintr-o categorie inedită de monumente funerare din *Dacia*: stela familială⁵¹, încadrare greșită. Dacă luăm în considerare dimensiunile pieselor, orificiile de prindere pe muchea superioară, porțiunea nelucrată de la baza peretelui, este evident că nu sunt stele. Toate descoperirile așa ziselor „stele familiale”, au fost găsite în centrele sau zonele ce corespund cu aria de răspândire a ediculelor: Potaissa, Gherla, Porolissum. Din *Dacia Porolissensis* cunoaștem circa 9 monumente (Pl. II, fig. 4): două de la Potaissa⁵², patru de la Porolissum⁵³, unu de la Gherla⁵⁴, unu de la Zam-Sâncriau⁵⁵, unu de la Dragu⁵⁶. Peretele posterior de aediculă vădește o clară concepție artistică superioară, detaliile fiind cu grijă reliefate de către meșterul lapicid. Aceste construcții, trebuie să fi aparținut unor persoane de vază, cu stare materială bună, care să-și permită ridicarea unor astfel de monumente impresionate prin redarea în mărime naturală. Reprezentările de togați în *Dacia Porolissensis* sunt extrem de rare. Cunoaștem doar două statui, una de la Napoca⁵⁷, iar cealaltă de la Porolissum⁵⁸ și un fragment

47 G. Kremer-Molitor 2006, p. 87.

48 C. Ciongradi 2007, p. 81.

49 Petruț 2009, p. 37.

50 Isac, Diaconescu 1981, p. 128-129, nr. 12, fig. 12.

51 Pop, Soroceanu 1968, p. 351-355.

52 Floca, W. Wolski 1973, p. 16, nr. 36, fig. 48; *idem* p. 18, nr. 49, fig. 64.

53 Gudea, Lucăcel 1975, p. 41, nr. 133, fig. 133; Floca, W. Wolski 1973, p. 25-26, nr. 77; *idem* p. 26, nr. 78 Petruț 2009, p. 113, nr. 48, PL. 17, fig. 48.

54 Floca, W. Wolski 1973, 3, p. 22-24, nr. 69, fig. 87.

55 *Ibidem*. p. 28, nr. 88, fig. 107.

56 *Ibidem*. p. 26, nr. 78; M. Balaci-Crânguș, Matei 2008 p. 149-150, planșa 1.

57 Diaconescu 2005, vol II, p. 93-94, nr. 63, PL. XXXI/1.

58 *Ibidem*. p. 98, nr. 69, PL. XXVI/1.

de relief cu reprezentarea unui togar de la Gherla⁵⁹. Acesta din urmă, ar putea fi chiar un fragment al unui perete posterior de aedicula. Al. Diaconescu consideră că acest ins, poate un fost magistrat al orașului Napoca sau un veteran de aici, care a îndeplinit funcții administrative, ce avea un statut social important în zonă, retras la una din *villa rustica* din jurul Gherlei, a dispus ridicare acestui monument, utilizând piatra locală⁶⁰.

Acest tip de aedicula cu personaje redată în întregime se regăsesc în zonele unde statuile funerare sunt rare, sau lipsesc cu desăvârșire⁶¹. Al. Diaconescu sublinia faptul că aceste monumente mai modeste decât marile mausolee, sunt mai costisitoare decât o simplă stela, personajele fiind redată de obicei cu un port simplu diferit față de cel al statuiilor de marmură⁶². Reprezentările obișnuite propun un personaj masculin ce poartă un costum „de călătorie”, cu o tunica cu mânecă lungă și o mantie (*sagum*), prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă⁶³. Personajele, executate în altorelief, privesc în față într-o atitudine ușoară de relaxare, cu un picior împins puțin înainte și greutatea corpului lăsată pe celălalt picior. Se remarcă combinația părinții în spate și o fetiță în față. Analogii la aceste piese am identificat în Dalmația⁶⁴, dar acestea nu conțin figura în picioare a defuncților, ci doar bustul acestora, dedesubt aflându-se un al doilea registru, cu motive mitologice sau simbolice. Cea mai apropiată analogie o reprezintă un perete similar de la Ausburg⁶⁵, unde la fel ca și la piesele noastre capul personajelor depășește marginea de sus a peretelui. Un fragment mai mic era prins, cu ajutorul unei scoabe de fier, de colțul superior drept al peretelui din spate, prevăzut cu două orificii pe muchea de deasupra.

Monumentul trebuie să fie realizarea unui meșter cu o oarecare notorietate în zonă. Acesta trebuie să fi activat la un moment dat în atelierul de lângă castrul roman de la Ilișua. Din păcate starea lui fragmentară ne împiedică a sesiza trăsături stilistice evidente care să confirme proveniența acestuia din atelierul castrului. Se remarcă însă modul identic de realizarea a degetelor mâinii personajului masculin, cu cel al personajelor de pe monumentul în formă de pilastru de la Ilișua. Se observă și o oarecare asemănare între modul de redare a cutelor veșmintelor personajului feminin cu cel al servitoarei participante la banchetul funerar, de pe singurul perete de aedicula păstrat⁶⁶ din descoperirile de la Ilișua. Totuși această mărturie artistică pare a evidenția existența unor categorii sociale în acest areal al provinciei. Reprezentarea ne propune cu siguranță un cetățean roman alături de soția sa, ținând cont și de locul de descoperire, e posibil să avem de a face cu veteran, proprietar al unei *villa rustica*. O altă posibilitatea ar fi cea că avem de a face cu reprezentarea unei familii de coloniști. Personajul masculin trebuie să fi atins un anumit statut social astfel încât el dorește a fi reprezentat purtând toga și ținând în mâna stângă un *volumen*, reprezentare specifică magistratilor. Este posibil ca acesta să fi fost un magistrat ce deținea o *villa rustica* în această zonă. Informații despre activitatea unor magistrați aflați în fruntea unei comunității organizate sub forma unei structuri rurale, numită *territorium Arcobadarense*⁶⁷, ne-o oferă un altar descoperit recent în așezarea civilă de lângă castrul de la Ilișua. Acesta a fost ridicat de către cei doi *magistri*, *Marcus(?) Aurelius Sal(--) et Publius Aelius No [--]s*⁶⁸ Geniului teritoriului Arcobadarei. Acest act votiv trebuie să marcheze un moment anume din intervalul magistraturii celor doi, fie numirea lor ca *magistri*, fie încheierea mandatului. După cum remarcă și M. Bărbulescu și S. Nemeti nu este un act de credință personal, ci o obligație, un *votum* făcut în numele comunității de către reprezentanții acesteia, care intermediază și relațiile cu lumea divină, cu divinitatea *Genio Territorii*, care patronează comunitatea⁶⁹. I. Piso rediscutând inscripția, propune ca datare a monumentului pe baza numelor consulilor pomeniți în textul epigrafic [*Praese*]nte et Al[bin(o)]⁷⁰,

59 Zăgreanu 2007, p. 258-259, nr. 2, fig. 11.

60 Diaconescu 2005, vol I, p. 317.

61 *Ibidem*.

62 *Ibidem*. p. 318.

63 *Ibidem*.

64 Sergeievski 1935, p. 18-19, PL. V/3 și p. 19-22, PL. VI/2.

65 Ohlenroth 1953, p. 32-38.

66 Protase 1961, p. 127-134, fig. 1 a-c.

67 Nemeti, Bărbulescu 2006-2007, p. 109.

68 Piso 2008, p. 166.

69 Nemeti, Bărbulescu 2006-2007, p. 108.

70 Piso 2008, p. 165.

identificați de acesta ca fiind *Caius Bruttio Praesente* și *Caius Allius Albinus*, anul 246 p. Chr. S. Nemeti și M. Bărbulescu propuseseră o datare a monumentului în jurul anului 193⁷¹ p. Chr. Cert este că în jurul castrului de la Ilișua fremăta o viață civilă activă, unde personajele importante ale comunității ridicau monumente pe care țineau să-și menționeze și statutul social. Astfel, faptul că aceștia doreau ca și monumentele funerare să le oglindească ideea că au îndeplinit activități importante în cadrul comunității locale, trebuia să reiasă și din modul în care ei sunt imortalizați sculptural post mortem.

Alte monumente sculpturale descoperite în arealul de influență a atelierului de la Ilișua sunt foarte puține. Se cunoaște doar o singură piesă funerară, un coronament de stelă funerară cu reprezentarea a doi lei adosați, piesa găsită cu ocazia demolării unei case din localitatea Săsarm, în anul 1980⁷². Includerea acestuia în aria descoperirilor ilișuane are în vedere atât distanța față de această localitate cât și informația că după reforma agrară din 1945 zidurile castrului au devenit adevărate cariere de piatră care făcea obiectul unor tranzacții pe o largă arie a bazinului someșean⁷³. În bibliografia veche, mai apare amintit un monument sculptural descoperit la Țigău⁷⁴, astăzi pierdut, așezare ce se află la o distanță de circa 15 km față de Șieu-Odorhei, descoperire ce ar putea marca prezența unei alte așezări de epocă romană în zonă.

Încadrarea cronologică a acestuia este dificil de făcut. Analogiile prezentate de acest monument din Dacia Porolissensis, provin de la Dragu și Zam-Sâncraiu. Între cele două se remarcă o serie de asemănări: dispunerea personajelor este identică, îmbrăcămintea este aceeași, prezintă aceeași fibulă rotundă pe umărul stâng al personajului masculin, la fel obiectele ținute de cele două personaje în mână sunt aceleași, poziția mâinilor este identică⁷⁵. Totuși după cum remarcă și editorii monumentului de la Dragu, acesta este inferior din punct de vedere artistic, față de peretele posterior de la Zam. Monumentul de la Șieu-Odorhei se diferențiază față de cele două analogii, prin faptul că personajul masculin este redat în togă, lucru extrem de rar pe monumentele Daciei Porolissensis. Tipul de togă a personajului masculin poate fi datat ca aparținând sec. al III-lea, pe baza analogiei cu statuile de togat de la Sarmisegetuza⁷⁶ din această perioadă. Coroborând datarea stilistică cu cea oferită de sursele epigrafice, monumentul de la Șieu-Odorhei trebuie datat cu certitudine în sec. al III-lea, foarte probabil în prima jumătate a acestuia.

Peretele posterior de aedica descoperit la Șieu-Odorhei păstrat fragmentar, constituie o descoperire deosebită, în ceea ce privește așezările rurale din această parte a provinciei Dacia Porolissensis. Acesta atestă existența unui personaj important al comunității civile din afara castrului de la Ilișua, care probabil să fi îndeplinit funcția de magistrat în *vicus*-ul de la *Arcobadara* și care din dorința de a-și face cunoscută prosperitatea și statutul social superior, dispune la ridicarea unei construcții funerare, în apropiere presupusului drum roman ce traversează zona. El apelează la meșterii ce activau în atelierul ce funcționa în jurul castrului și care îi ridică un monument, asemănător cu cele cunoscute în epocă din jurul centrelor militare, respectând însă indicațiile acestuia, reprezentându-l în togă și cu *volumen*-ul în mână. Analizând și alte descoperiri de la Șieu-Odorhei, existența unui centru important aici, o *villa rustica*, un *mansio* sau poate chiar a unei fortificații militare, prinde contur. Credem că cea mai plauzibilă ipoteză în acest moment, ar fi aceea a unei *villa rustica*, a unui magistrat al *vicus*-ului *Arcobadara*, posibil un fost militar, devenit veteran. Acest proprietar înstărit produce probabil o serie de bunuri, care ulterior sunt comercializate în piața *vicus*-ului, comerț care îl face să prospere și să devină un ins important în zonă. Existența acestei ferme ar putea marca și una dintre limitele teritoriilor care intrau sub incidența castrului de la Ilișua și potențează și mai clară, ruta drumului roman care trecea pe valea Șieului, spre celelalte castre de pe *limes*-ul estic al Daciei romane.

71 Nemeti, Bărbulescu 2006-2007, p. 108.

72 Gaiu, Zăgreanu 2006, p. 167-168, nr. 4, fig. 4.

73 *Ibidem*.

74 Marinescu 1989, p. 27 cu bibliografia mai veche.

75 M. Balaci-Crânguș, Matei 2008 p. 151.

76 Diaconescu 2005, vol. II, p. 68-69, nr. 27-28, PL. XXXII/2-3.

Bibliografie

- CCA 1995 *Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1995*, nr. 187.
- Chiș 2004 S. Chiș, *Imaginarul funerar din Dacia romană*, (Diss.), Cluj Napoca, 2004.
- M. Balaci-Crânguș, Matei 2008 Mariana Balaci-Crânguș, A. Matei, *Un monument sculptural din colecția Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău*, AMP, 30, 2008, p. 143-151.
- Dănilă 1989 Șt. Dănilă, *Repertoriul arheologic al județului Bistrița-Năsăud*, Buletin intern 23, 1989.
- G. Erdély 1961 Gizella Erdély, *Adatok a Pannóniai Sír-Aediculákhoz*, Arch. Ért., 88, 1961, 2, p. 184-191.
- Ferenczi 1976 St. Ferenczi, *Contribuții la cunoașterea Limes-ului roman la nord de Someșul Mare*, File de istorie, 4, 1976, Bistrița, p. 107-131.
- Floca, W. Wolski 1973 O. Floca, Wanda Wolski, *Aedicula funerară în Dacia*, BMI, 62, 1973, 3, p. 4-50.
- Fodorean 2006 F. Fodorean, *Drumurile din Dacia romană*, Napoca, 2006.
- Gudea 2005 N. Gudea, *Despre consumuri ale armatei romane din Dacia Porolissensis. Necesități, producție locală și importuri. Studiu preliminar*, Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate, Cluj-Napoca, 2005, p. 185-197.
- Gudea 2008 N. Gudea, *Așezări rurale în Dacia romană (106-275 p. Chr.)*. Schiță pentru o istorie a agriculturii și satului daco-roman, Oradea, 2008.
- G. Kremer-Molitor 2006 Gabrielle Kremer-Molitor, *L'architecture funéraire monumentale dans la Norique, la Pannonie et la Dacie*, L'architecture funéraire monumentale: la Gaule dans l'Empire romaine, J. Ch. Moretti, D. Tardy (eds.), Archéologie et Histoire de l'art, 24, Paris, 2006, p. 79-98.
- Isac 1974 D. Isac, *Contribuții la iconografia religioasă a Daciei romane, Iupiter "Verospî"*, AMN, 11, 1974, p. 61-79.
- Isac, Diaconescu 1980 D. Isac, Al. Diaconescu, *Aspecte ale artei provinciale romane la Gilău*, AMN, 17, 1980, p. 115-137.
- Maniu 2004 A. Maniu, *Despre villa rustica în Dacia*, Revista Studențească de Studii de Istorie și Arheologie, 2, 2004, p. 1-9.
- Marinescu 1989 G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri de epocă romană în nord-estul Transilvaniei*, File de Istorie, 6, Bistrița 1989, p. 5-35.
- Nemeti, Bărbulescu 2007 S. Nemeti, M. Bărbulescu, *Territorium Arcobadarense*, EN, 16 – 17, 2006 – 2007, p. 106-117.
- Ohlenroth 1953 L. Ohlenroth, *Grabmäler römischer Ehepaare aus Ausburg*, Germania-Anzeiger, 31, 1-2, 1935, p. 32-38.
- Petruț 2010 D. Petruț, *Monumentele funerare romane la Porolissum*, Diss. Masterat, Cluj-Napoca.
- I. Piso 2008 I. Piso, *Note sur le Territorium Arcobadarense*, AMN, 43-44, 2006-2007 (2008), p. 163-166.
- Popa 2000 D. Popa, *Viața rurală în Transilvania romană*, Sibiu, 2000.
- Pop, Soroceanu 1968 C. Pop, T. Soroceanu, *Câteva stele familiale din Dacia superioară*, SCIVA, 19/2, 350-355.
- Preda, Marinescu 1987 C. Preda, G. Marinescu, *Contribuții la circulația monetară din Dacia în sec. I î.e. n. – Tezaurul de la Șieu-Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud*, BSNR, 1983-1985, nr. 131-133, București 1987, p. 19-64.
- Protase, Gaiu, Marinescu 1997 D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Cadastrul roman de la Ilișua*, Bistrița, 1997.
- G. Rădulescu 1995 Gabriela Rădulescu, *Sondajele din așezarea prefeudală de la Șieu-Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud*, Revista Bistriței, 9, 1995, p. 165-173.
- Sergejevski 1935 D. Sergejevski, *Iz rimske arheologije*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 67, Sarajevo, 1935, p. 17-22.
- L. Țeposu-Marinescu 1974 Lucia Țeposu-Marinescu, *Aedicula funerară în Dacia romană*, S.C.I.V., Tomul 25, 1974, p. 420-424.
- L. Țeposu-Marinescu 1982 Lucia Țeposu-Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, Oxford, B.A.R., 1982.
- Zăgreanu 2007 R. Zăgreanu, *Tipuri de monumente sculpturale romane necunoscute de la Gherla*, Revista Bistriței, 21/1, 2007, p. 255-269.

Posterior wall from an *aedicula* discovered at Șieu-Odorhei (Bistrița-Năsăud County) (Summary)

In 1986, at the village border of Șieu-Odorhei, was found an interesting monument of Roman sculpture. The monument fragment is part of an *aedicula in antis* with the depiction of the deceased sculpted in high-relief, carved from volcanic tuff of Dej. The proportions of the characters are half the natural size, the back of the fragment is flat. The relief depicts a woman on the right, dressed in a *chiton* that covers her feet, and a *himation*, and a man located on the left, wider than the woman. The man's figure is severely damaged, lacking the head and neck and also both feet. He is dressed in a *toga*. The carving style is a rudimentary version of type A. sub-type C after Diaconescu's typology. A *volumen* is clearly defined, being held in his left hand. The monument from Șieu-Odorhei differs from other analogies, in that the male character is dressed in a toga, which is extremely rare on Dacia Porolissensis monuments. The sculpture can be dated with certainty in the 3rd century, probably in the first half. The monument must be the achievement of a stone-worker, with a certain notoriety in the area, that worked at some point in the workshop next to the Roman fort at Ilișua. This certifies that the male character on the fragment was a major figure in the civil community outside the Roman fort at Ilișua, which had probably served as a magistrate in the Arcobadara *vicus*, owning a *villa rustica* at Șieu-Odorhei. The desire to make known his prosperity and higher social status, may have determined the character to raise an important funerary building, near the supposed Roman road crossing the area.

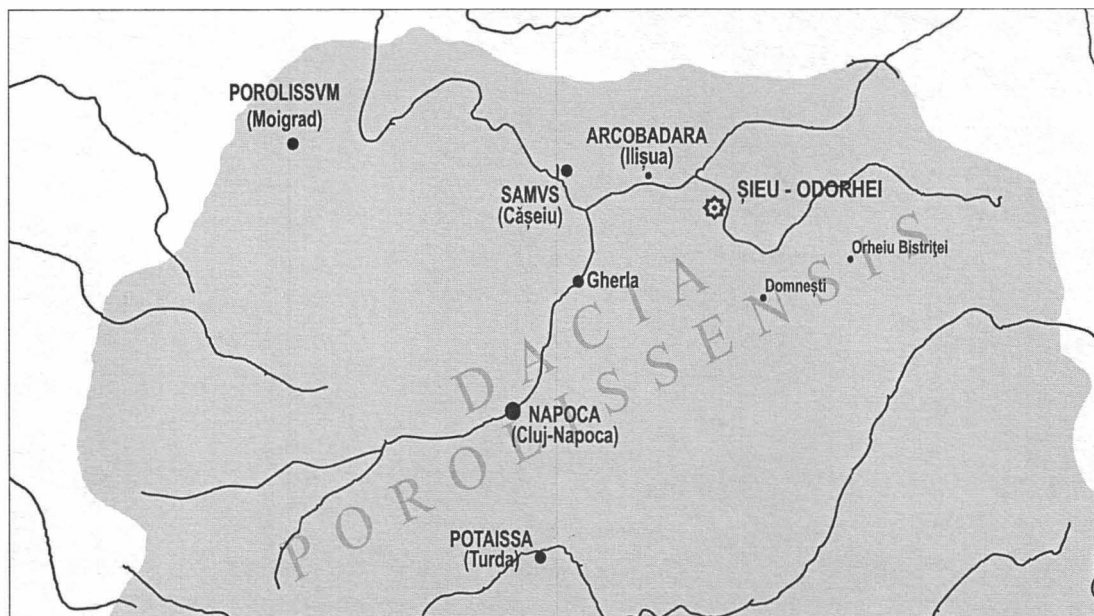

Fig. 1. Harta Provinciei Dacia Porolissensis
(Map of the Dacia Porolissensis province)

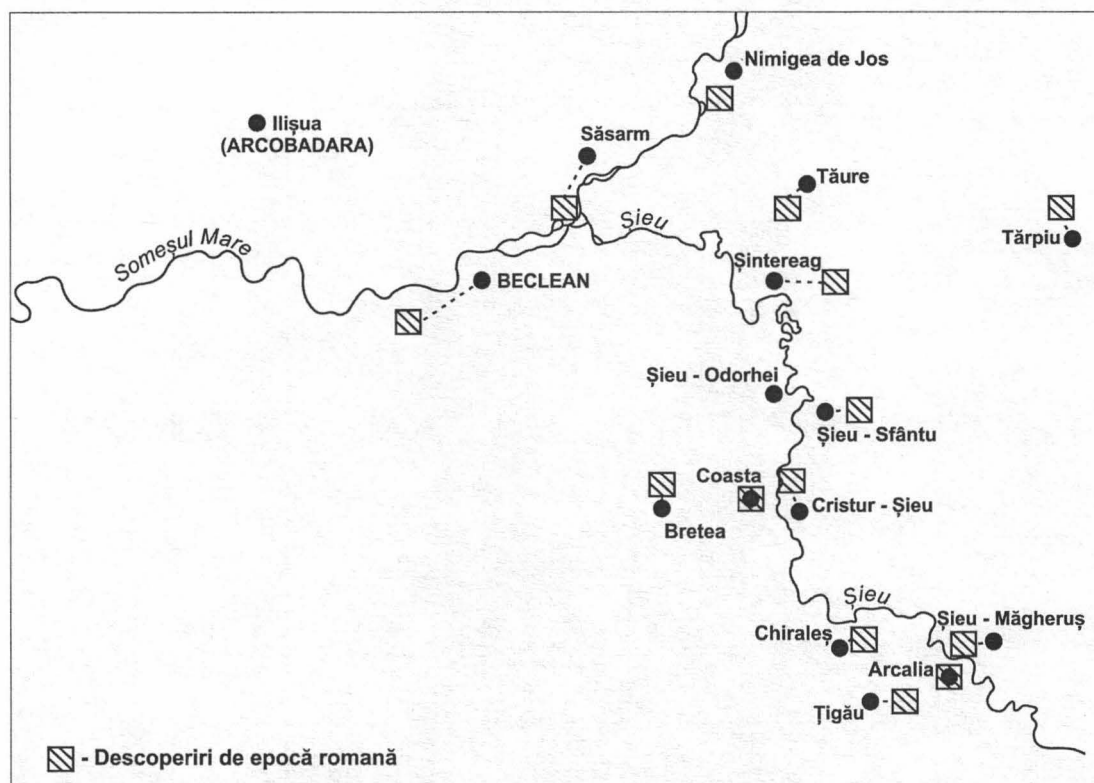

Fig. 2. Descoperiri de epocă romană din arealul localității Șieu-Odorhei
(Roman discoveries from the Șieu-Odorhei area)

Planșa I

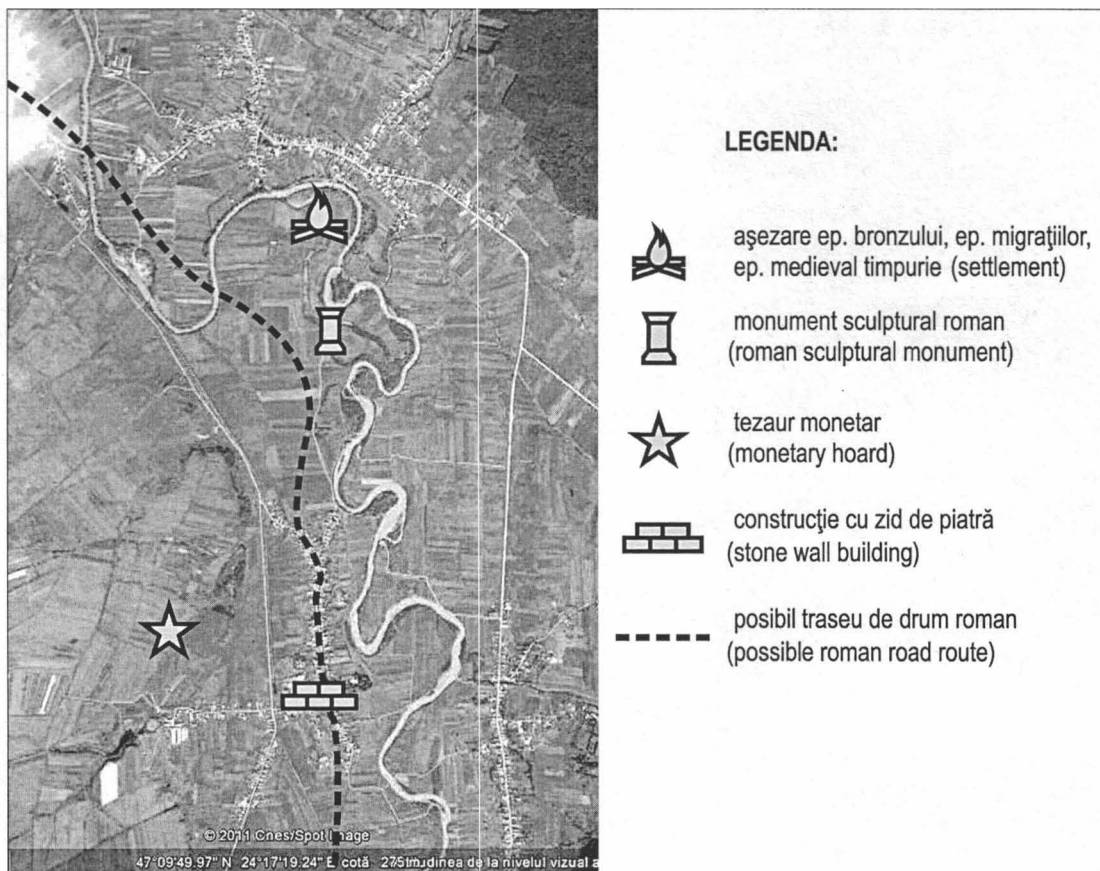

Fig. 3. Descoperiri arheologice din zona Șieu-Odorhei
(Archaeological finds from Șieu-Odorhei)

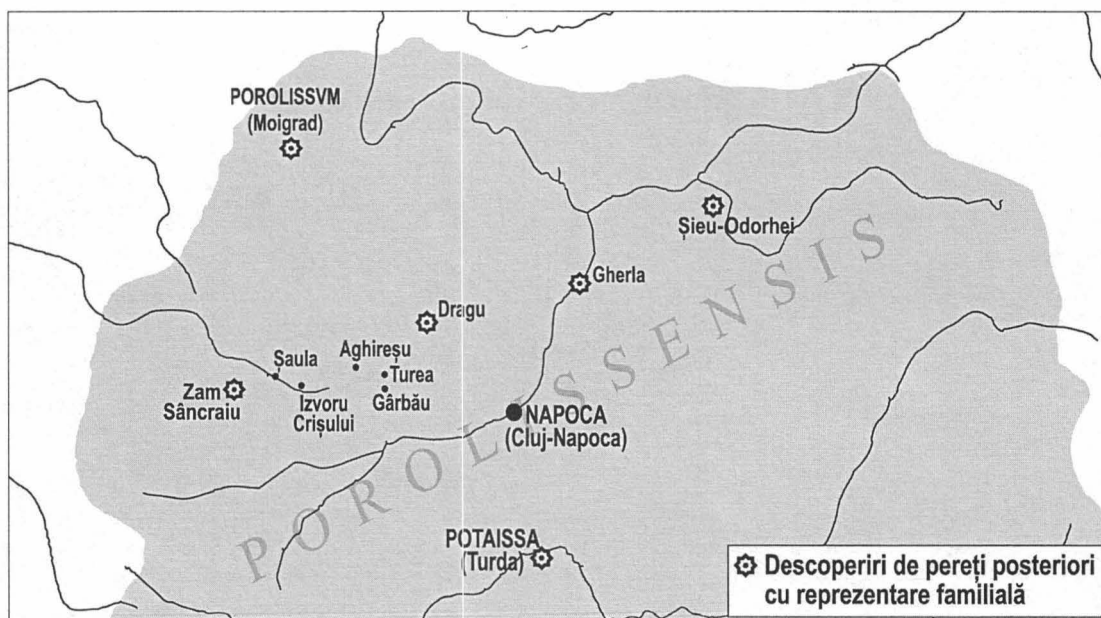

Fig. 4. Harta răspândirii ediculelor funerare din mediul rural al provinciei Dacia Porolissensis
(Map of the funerary aediculae dispersion in the rural settlements of Dacia Porolissensis province)

Planșa II

**Fig. 5. Perete posterior de aedicula
Șieu-Odorhei**
(Posterior wall of aedicula from
Șieu-Odorhei)

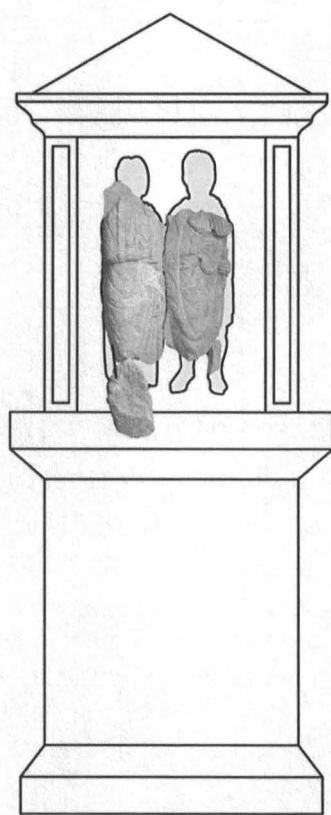
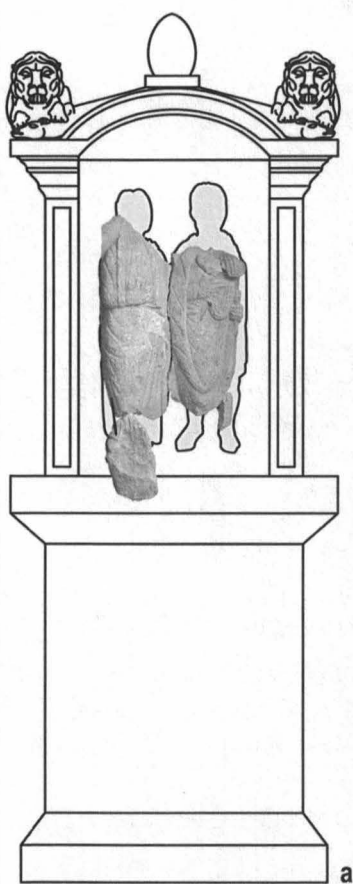

Fig. 6. (a, b) Propuneri reconstituire
(Proposals for reconstruction)

Planșa III